

L'ESCOLA A CATALUNYA DURANT EL FRANQUISME

Mª Natividad Jiménez Serradilla

Les principals experiències de renovació pedagògica anteriors al fre que suposarà el franquisme van ser l'Escola Moderna, l'Escola Nova i l'Escola Republicana. És precisament durant la segona República quan es van abordar problemes pendents: es va regular el bilingüisme, es va reorganitzar el Consell d'Instrucció Pública, es va suprimir l'obligatorietat de l'ensenyament de la religió i es van promulgar una sèrie de decrets centrats en la creació d'escoles i la formació dels mestres fonamentalment en l'ensenyament primari (Puelles, 2000). Però l'empresa més important va ser dotar al país d'una nova llei d'instrucció pública per al que es va encarregar a Lorenzo Luzuriaga l'elaboració de les bases de l'avantprojecte de llei.

Aquest document recull les aspiracions republicanes de l'escola unificada, que aspirava a superar la pedagogia de classe per una altra d'integració social, el que suposava necessàriament l'escola laica, la gratuïtat d'ensenyament, la coeducació, la llibertat de càtedra, la concepció dels graus d'ensenyament dintre d'un cicle únic sense solució de continuïtat, el cos únic de professors i una administració també unificada. Aprovada la Constitució el 9 de desembre de 1931, l'Església jeràrquica donava a conèixer una pastoral col·lectiva en la qual rebutjava la nova Constitució i determinava la pena d'excomunió per als quals promulgaven lleis contra els drets de l'Església, germinava el que més tard es coneixerà com nacional-catolicisme.

L'escola republicana

Salomó Marqués (1995) destaca que amb l'adveniment de la república es va començar a implantar el model republicà d'escola en consonància amb els nous valors emergents. L'Estat exercirà la responsabilitat que té en el camp de l'ensenyament. Es voldrà establir un sistema educatiu unificat. Intentar establir una escola laica (supressió de l'obligatorietat de l'ensenyament de la religió; reconeixement de la llibertat religiosa com a respecte de la consciència dels infants i dels mestres), per exemple, no serà gens fàcil; tampoc ho serà aconseguir introduir la coeducació a les aules. Més fàcil serà el tema de la incorporació de la llengua catalana a les escoles de Catalunya després de la promulgació del decret de bilingüisme el mes d'abril del 1931. A Catalunya des del punt de vista educatiu hi haurà dues autoritats: la del govern central i la de la Generalitat per a les escoles que creï el govern català.

La dimensió social del magisteri i la capacitat de transformació de la societat a través de l'educació seran aspectes prioritaris entre el magisteri republicà més compromès, perquè es considera que si el mestre se separa del poble o s'inhibeix de les seves lluites, vulgues no vulgues es converteix en còmplice dels seus opressors i ajuda indirectament -molts mestres ho fan directament- al triomf dels enemics de la població treballadora. El mestre que ha sortit del poble s'hi ha de confondre, no l'ha d'abandonar ni ha de renegar dels seus orígens.

Amb el fracàs de l'aixecament facciós a Catalunya començarà una etapa de revolució que en el camp de l'ensenyament es concretarà en la creació del Comitè (ben aviat Consell) de l'Escola Nova Unificada (CENU) el 27 de juliol que elaborarà un projecte escolar que podem considerar revolucionari. Un projecte que, malauradament, es portarà a terme parcialment i en una situació anòmala. Un projecte que caldria estudiar més a fons per tal de poder-lo valorar en tota la seves dimensions.

Les finalitats del CENU són per una banda establir el nou règim d'escola unificada que substitueixi a l'escola de tendència confessional; per l'altra actuar per tal que el nou règim escolar estigui inspirat en els principis racionalistes del treball, i assegurar que tot obrer pugui arribar des de l'escola primària als estudis més superiors segons la seva capacitat. Els sectors més conservadors de la societat i del magisteri així com els representants dels col·legis congregacionistes, molt escampats arreu de Catalunya, seran ben actius a l'hora d'impedir o de frenar qualsevol canvi que perjudiqui els seus interessos.

L'aplicació del projecte d'escola única durant el període revolucionari, a partir del juliol del 1936, va lligat a una política de depuració d'aquell magisteri més conservador i contrari a l'obra republicana. Es tracta d'una depuració minoritària i que té un to molt diferent de la que es produirà tres anys després amb la implantació del franquisme.

L'escola a Catalunya durant el franquisme

La guerra civil va representar l'eradicació del clima de tolerància política i l'aspiració al totalitarisme polític. El nou règim practicarà una política d'exclusió dels elements dissidents, el que tindrà greus conseqüències en el camp de l'educació. La Falange i el catolicisme jeràrquic, encara que en alguns moments van presentar tensions per la tendència monopolístites d'ambdós, en educació van coincidir en un dirigisme educatiu i cultural batejat amb el terme de "nacional-catolicisme" que presenta com principis educatius l'ensenyament confessional, que propugna l'ensenyament d'acord amb la moral i el dogma catòlics, l'ensenyament de la religió en totes les escoles i el dret de l'Església a la inspecció de l'ensenyament; i la politització de l'educació, al pretendre que l'educació alum a "l'home nou" que el règim polític necessita, d'acord amb una idea nacionalista que monopolitza el patriotisme. A més es consagra el principi de subsidiaridad de l'Estat, que comporta que es desentengui de l'educació, apareixent l'Església com l'única força social capacitada i legitimada per a assumir la funció docent.

En aquest context l'Estat nacional escometrà en 1938 la reforma legislativa de l'ensenyament, dirigida principalment a l'ensenyament secundari perquè "*aquest grau d'ensenyament és l'instrument més eficaç per a, ràpidament, influir en la transformació d'una societat i en la formació intel·lectual i moral de les seves futures classes directores*". Es tracta, doncs, d'una consideració elitista d'aquest nivell d'ensenyament, contràriament a la tradició liberal que veu en batxillerat una prolongació de l'ensenyament primari i un element fonamental per a la formació de l'home com ciutadà responsable.

L'escola franquista

Marqués considera que la instauració del nou model educatiu franquista comporta un trencament amb el model anterior. És un trencament volgut i potenciat. És el resultat d'una Guerra Civil en la que hi ha hagut vencedors i vençuts. Subratlla l'enorme i intensa depuració que sofreix el col·lectiu del magisteri a Catalunya. Una depuració que és fruit d'una clara voluntat de trencar amb el passat i d'assegurar-se, en la mesura del possible, uns professionals dòcils i addictes a la nova ideologia nacionalcatòlica.

La depuració

És una depuració programada i de radical duresa, en paraules de Fernández Soria. Les comissions depuradores es crearan per decret del 8 de novembre de 1936 i tindran diferents categories segons quin sigui el col·lectiu sobre el que han d'actuar: professorat universitari, professorat de secundària, mestres, etc.

A la Comissió hi podien arribar tot tipus de denúncies que no calia justificar i que podien ser anònimes. Qui sí estava obligat a demostrar que les denúncies eren falses o errònies eren les persones denunciades que tenien un termini de deu dies hàbils per aportar la documentació justificativa. La impunitat de les denúncies pot ajudar a entendre la subjectivitat i pluralitat de les denúncies que, en molts casos no tenien gaire res a veure amb la professió de la persona denunciada sinó que eren degudes a les tensions i vivències d'una lluita civil entre persones del mateix pobles i que ara, arribada l'hora de la revenja, es deixaven sentir amb força.

El tipus de denúncies que arriben a la Comissió Depuradora són de tota mena i demostren fins a quin punt aquestes eren el resultat d'un enfrontament entre membres d'una mateixa població -i fins i tot d'una mateixa família- i responien a criteris que no tenien res a veure amb la feina de mestre.

Un estudi a fons dels llibres d'actes de la Comissió Depuradora i dels expedients personals dels mestres depurats permet de fer-nos una idea cabal de la intensitat de la depuració i del nivell de repressió i de la pressió socio-política-religiosa que es vivia en els nostres pobles.

Els càrrecs que s'imputen amb més freqüència són per ordre d'importància: ideologia d'esquerres; actituds contràries a la causa nacional; militància en organitzacions afectes a la República; irreligiositat o ateisme; plantejaments pedagògics inacceptables; nacionalisme o separatisme; incompetència professional; conducta privada immoral; no sol·licitar el reingrés; pertànyer a la maçoneria, etc.

Es volia tenir un col·lectiu resignat i obediènt sense cap esperit reivindicatiu en cap àmbit de la vida. Espanya, i el magisteri, que s'havien de fonamentar en l'obediència i la submissió.

“Els valors catòlics de submissió i resignació que s'inculcaven afavorien una actitud acrítica i passiva respecte a la nova societat; la immersió de l'escola en la tradició. I per a això recorrien a la sanció més forta que es pot posar a una persona: l'expulsió; n'hi ha d'altres, però, que en alguns casos portaran al

propi interessat a abandonar el magisteri. Si et castiguen per un període de 5 anys a exercir de mestre en una població de fora de Catalunya; una població sempre més petita demogràficament de la que estaven exercint i, a més, et sancionen econòmicament! no et forcen a buscar-te la vida per altres camins?”(Salomó Marquès, 1995)

La voluntat -i l'efectivitat sancionadora- arribarà també a l'ensenyament secundari, al professorat de les Escoles Normals, a l'alumnat de les Normals que va estudiar durant l'etapa republicana i al professorat universitari. Per altra part, cal recordar que la depuració en el món de l'ensenyament no afectarà només a les persones. També es depuraran les biblioteques escolars.

I l'exili

Junt a la depuració, l'exili. L'exili més gran del magisteri republicà es produeix entre el gener i el febrer del 1939, a mesura que Catalunya és ocupada per l'exèrcit franquista. A aquest intens i dramàtic exili s'hi afegirà, durant la primera dècada franquista, un lent degoteig de mestres que no poden suportar la pressió sociopolítica i que decideixen marxar. Marxaran persones que tenen por per haver defensat ideals nacionalistes i republicans i persones que eren militants en partits i que s'havien significat públicament, alguns en defensa de la República, d'altres en accions de transformació revolucionària de la societat.

El magisteri de Catalunya exiliat és, a grans trets, un col·lectiu renovador des del punt de vista pedagògic. La majoria són homes i dones formats en les Escoles Normals de les províncies catalanes que han rebut la influència de professors ben preparats i d'una qualitat humana notable, que han influït en l'alumnat no només des del punt de vista científic sinó també humà.

Força d'aquests exiliats continuaran la seva tasca educativa primer en els camps de concentració i després en els països que els acullen, tant a la Unió Soviètica com a Amèrica, de manera especial a Mèxic, Veneçuela i Cuba. A Amèrica difondran, en general, el model escolar republicà i, en alguns casos, molt concrets la metodologia Freinet gràcies a noms com Redondo, Tapia, etc. De totes maneres la situació d'exili és dura i en alguns casos la sensació d'haver estat abandonats a la pròpia sort es fa patent entre el col·lectiu dels ensenyants.

Una escola nacionalcatòlica

El buit deixat pels mestres exiliats, expulsats, morts, etc. és omplert ràpidament per altres que són triats, sobretot els primers moments, amb criteris molt més polítics que no pas pedagògics. Durant dues setmanes i agrupats en tres blocs temàtics (religiós; educatiu-formatiu; polític-cívic) el magisteri gironí, igual que el magisteri de les altres províncies de Catalunya, és adoctrinat intensament en el nacional-catolicisme.

Certament que també hi hagué un grup petit, molt petit, de mestres -homes i dones- que en aquest nou clima, totalment advers, intentaren mantenir un mínim de qualitat docent i que, sense dir-ho, intentaren continuar aplicant aquelles metodologies que havien

après anys abans. Però seran una minoria que hem de valorar en tot el que volia dir això durant el franquisme més dur, però minoria al cap i a la fi.

Marqués (1995) resumeix el franquisme afirmant *“que amb el franquisme es trenca volgutament el model republicà. S'instal·la la por, la ignorància, la censura, l'aïllament, el rebuig a les aportacions que venen de l'estranger, es liquida la tradició política i associacionista. Es liquida el model d'escola pública dels anys republicans; el de l'escola unificada. Neix i es consolida una escola a l'antítesi d'aquesta: integrista des del punt de vista religiós; una escola basada en l'autoritat, la jerarquia, el patriotisme, més preocupada per tenir un magisteri submís i obedient que no pas ben preparat i engrescat per la feina. L'Inspector en cap de Girona ho diu amb claredat, es tracta de tenir mestres que siguin més "santos que sabios"! Un magisteri que, no ho oblidem, viu en una societat on la fam, la pobresa i la misèria hi són ben presents”*.

Una escola, per altra banda, que l'Estat deixa en mans de l'Església. Així, les escoles privades religioses estaran implantades en totes les capitals de les comarques i durant el primer franquisme s'educarà en consonància amb els valors predicats per l'església catòlica.

Marqués com un intent de final feliç assenyala que amb l'arribada del turisme, anys després, així com amb les migracions interiors i les exteriors cap a diferents països europeus; amb la crisi en força col·legis religiosos masculins i femenins fruit del Concili Vaticà II, etc. el món de l'escola i de l'educació començarà a canviar. El naixement, el 1965, de Rosa Sensat i la seva tasca de formació en el camp de la renovació pedagògica amb la voluntat d'entroncar amb una tradició renovadora (republicana i nacionalista) que ens havien amagat pot considerar-se com un punt d'inflexió en la història de l'escola durant el règim franquista.

Cloenda

La constitució republicana va contemplar per primera vegada en la història les autonomies regionals, podent així el projecte d'Estatut d'Autonomia català prioritzar l'ensenyament en la llengua i cultura en la qual es basava la identitat catalana. L'educació, un programa d'escolarització i les reformes del sistema educatiu eren elements bàsics de la política republicana per a la transformació social. Però el règim franquista va parar la política educativa republicana, que solament va suposar un petit parèntesi dintre de l'educació d'aquest segle fins a la sortida del franquisme.

L'escola republicana i la franquista no tenien gens en comuna, eren dos models contraposats. La primera era laica, coeducativa i liberal i la segona intentava inculcar resignació, obediència i paternalisme a través d'uns valors religiosos i polítics de la ideologia nacional-catòlica espanyola.

Un important nombre de mestres catalans responen positivament a les propostes educatives republicanes i nacionals catalanes s'havien compromès activament en la transformació de la societat i de l'escola, intentant inculcar nous valors de solidaritat i justícia que no trobaven en l'escola tradicional, d'on sorgiria el CENU (Comitè de l'Escola Unificada) com alternativa al sistema escolar capitalista. Aquests mestres devien ser castigats per al que es van crear les Comissions depuradores provincials que

actuaven en la zona franquista i en els territoris que anaven conquistant. Amb la depuració es pretenia convertir el sistema educatiu en un aparell de propaganda i reproducció del règim i convertir els mestres en funcionaris dòcils, obedients i resignats. Posteriorment aquestes comissions dificultarien la tornada dels mestres exiliats.

Les autoritats franquistes van crear la Llei d'educació del 1945 en la qual s'aposta per una escola "abans de res catòlica" i essencialment espanyola, supeditant la funció docent als interessos de la "pàtria espanyola", el que converteix al país en "*un camp de concentració per a una part considerable de la seva població*" (Lozano).

L'exili majoritari es va iniciar a la fi del mes de gener de 1939. Va suposar un extermini humà, polític i cultural del mestre i l'eliminació de les llibertats. Per als mestres compromesos amb alguna força política progressista o sindical va ser un èxode tràgic i de gran dimensió especialment per als mestres catalans. Perquè així com per als espanyols l'enfonsament de la República suposa la pèrdua de la llibertat però no l'esperit i la llengua, per als catalans suposa la consciència d'haver-lo perdut tot i la sensació que ells es duïen Catalunya. Per això, Navarro i Costabella (1937) considera la Catalunya real la dels exiliats "*El 1939 Catalunya s'exilia*". A més s'ha de tenir en compte que per a un intel·lectual català exiliat a Amèrica el desastre del 39 és especialment important al trobar-se sense biblioteques, sense mitjans d'expressió i sense públic. Situació agreujada durant la 2ª guerra mundial per la incomunicació forçosa entre Europa i Amèrica.

Durant l'exili es funden unes organitzacions socials amb activitats catalanistes i culturals, però que deixen postergada les de lluita política. Es tracta d'una resistència passiva però implacable.

És important donar a conèixer l'exili del 39 perquè la memòria històrica ens deuria servir per a corregir i evitar certes situacions d'intolerància, si bé és cert que hi ha un interès per part de la població i dirigents per no recordar-lo, seleccionant i maquijant la història. Aquesta política de l'oblit solament aporta més angoixa a les víctimes, a les quals solament se'ls pot compensar el viscut amb el reconeixement del dany causat i l'acceptació de les equivocacions i les seves conseqüències. Alguns exiliats no van aconseguir el repatriament i per ells i les seves famílies és especialment important que socialment sigui reconegut aquest dany. Els guanyadors han difós la seva visió dels fets, pel que és de justícia sentir la veu dels quals han romàs en silenci. El coneixement del que va passar és indispensable per a ajudar-nos a reflexionar sobre el present. A més hi ha un exili real i físic, del que sofreix l'expulsió del seu entorn, i un exili interior del que roman en una terra que ja no sent seva. Ambdós tenen en comú la negació del dret de la llibertat i solament es poden combatre amb l'exposició de les teves idees i conscienciant-nos de la importància de la lluita contra la intolerància i la defensa del sistema democràtic.

Analitzant les causes que poden provocar un holocaust com el descrit per Fornaguera (2000), podem veure que si bé s'han de donar unes circumstàncies polítiques i econòmiques, aquestes han d'anar acompanyades de falta de cultura, fanatisme, intolerància, prepotència i autoritarisme per part dels governants. És preocupant observar com aquestes actituds es repeteixen amb tanta freqüència al llarg de la història i com es continuen donant en l'actualitat en alguns d'ells.

Una de les causes que van donar lloc a aquest drama humà i cultural a Catalunya van ser els prejudicis centralistes, que no van ser superats per la majoria dels polítics, inclosos alguns de l'esquerra progressista i persones de gran influència cultural (Ortega, Unamuno...) Aquesta pluriculturalitat no va ser entesa per les Corts republicanes i molt menys en la dictadura posterior. La situació política actual tampoc afavoreix la superació d'aquests prejudicis que s'haurà de donar a través de l'educació i la cultura.

És important conèixer els ideals dels exiliats perquè encara que és un grup molt heterogeni políticament, humanament conserven la frescor d'esperit i encara defensen amb il·lusió i convenciment uns ideals polítics i socials necessaris en democràcia. Volien formar persones lliures i crítiques i compromeses socialment, sent l'escola el vehicle per al canvi social.

Referències bibliogràfiques

Fernández Soria, Juan Manuel (1984) *Educación y cultura en la guerra civil : España 1936-39* Valencia : Nau Llibres

Fornaguera, Miquel (2000) *Fugida*. PPU: Barcelona

Lozano, C (1999) *1939, el exilio pedagógico*. PPU: Barcelona

Marquès, S (1995) *L'exili dels mestres (1939-1975)*. Universitat de Girona: Llibres del Segle.

Navarro i Costabella, J. (1937) *La Universitat de Catalunya*. Barcelona : Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya

Puelles Benítez, M. De (2000) *Educación e ideología en la España Contemporánea*. Madrid: Tecnos.